

АРХЕТИПОВЕТЕ В ИНДИВИДУАЛНАТА ПСИХИКА

Милен Маринов

Швейцарският психолог и културолог Карл Густав Юнг въвежда в началото на ХХ в. нови обекти за изследване в науката, които до тогава се квалифицират от европейската научна традиция като ирационални: символите на древноизточния мистицизъм, езотеричните учения, алхимичните текстове, парапсихичните феномени и прераждането. Като онтологична база за решаване на окултните проблеми, той издига идеята за наличието на некаузални, извънвремеви синхронни връзки, които определят взаимодействието между мозъка и психиката – материалното и идеалното. Те са надарени със самостоятелно съществуване, по аналогия с Платоновия „свят на идеите“¹, натоварени с нелеката задача да бъдат принципи на Вселената и фундаментални формирания в психиката. Тях Юнг нарича „архетипове“². Архетипът е обяснителна парафраза на *ейдоса*, но създателят на аналитичната психология дава нова трактовка на понятието и го определя като елемент на „коллективното несъзнавано“, което собствено представлява духовен субстрат от свръхиндивидуално естество, заложен във всеки от нас.

Днес архетиповете се схващат като родови форми на битие и мислене и се приемат за първооснова на философията и психологията. Бидейки духовен водач (*spiritus rector*), те оказват мощно влияние върху личността и заемат централно място в нейната структура.

При условното разграничаване на психичните пластове в структурата на личността, особено внимание заслужава т.нар. *предсъзнавано* съдържание на психиката, което обхваща натрупания през онтогенезата психичен материал – мисленото, почувстваното, подтиснатото и пр. Нещо повече, предсъзнаваното включва в себе си латентни компоненти, притежаващи тенденцията да достигат прага на осъзнаване. Това са архетиповите репрезентации, източник на

¹ Платон. Избрани съчинения. С., 1985.

² Юнг, К. Г. Избрано I, II, III. Плевен, 1993.

бъдещи съзнавани съдържания. От друга страна, индивидуалните преживявания носят отпечатъка от формите на колективния (филогенетичен) психичен опит – съзнаван и несъзнаван:

1. *Колективното съзнание* – идеите и духа на времето.

2. Доминантите на *колективното несъзнавано*; те според Юнг феноменологически попадат в две категории – „инстинктивна” и „архетипова”. Първата обединява естествените импулси (стремежи, нагони), а втората – примордиалните (вечни, изконни) образи, които се явяват в предсъзнаваното като универсални идеи.

Освен предсъзнаваното психично съдържание битува и друго, което не е „лична придобивка”, а е плод на инстинктивния катексис и вродените форми на душевността. Именно то образува пласт, очевидно по-древен от предсъзнаваното, който най-често се нарича *несъзнавано*.

Известно е, че и досега философи, психолози, медици и теософи дискутират относно същността на категорията „съзнание”. За да избегнем подобна полемика тук, достатъчно е да определим диференцираното съдържание на психиката като *съзнавано*. Съзнаваните съдържания са твърде подвижни и за тях е свойствено да се превръщат в несъзнавани. Единственият критерий или граница между съзнаваното и предсъзнаваното е критичността на Аз-а. Най-общо съзнанието може да се разглежда като способност за преживяване на собствената, човешка уникалност и възможност за проява на едно осмислено отношение към света като цяло.

Пластичността на психиката, която позволява на отделните психични съдържания да проникват от един слой в друг, е необходимо условие за функционирането на сложния механизъм, по който примордиалните образи от несъзнаваното се „осветяват” от разума и преминават обратно в предсъзнаваното под формата на идеи.

За разлика от несъзнаваното, което има иманентна природа, предсъзнаваното обладава трансцендентна същност (от лат. *transcendere*- „преминавам към”). За унаследената психика е характерна определена статичност, а за придобитата – динамичност. Предсъзнаваното превръща колективния субект в индивидуален и изгражда човека като личност. Този психичен пласт сублимира или ограничава

действията на инстинктивните пориви, съгласно фройдистката идея за „цензурните граници“³. Според Фройд явленията, афиширани от дълбините на душевността, преминават през две фази, между които се извършва своеобразен контрол (цензура). В първата фаза те са несъзнавани; ако при проверката цензурата ги отхвърли, психичните феномени не могат да преминат в предсъзнаваното, биват „изтласкани“ и остават неосъзнати. Но издържат ли тази проверка, навлизат във втората фаза и се включват в съзнаваното, ако съответстват на реалността. Колкото по-добре е изградена въпросната система, толкова нагласите на човека са по-цивилизовани. Изобщо предсъзнаваното непрекъснато се разширява, групира и прегрупира своето съдържание. *Върху този нарастващ фундамент „стъпва“ всепо-развитото съзнание и неговата гордост – Аз-ът, като само-наблюдаващ се субект.*

Тук с оглед преодоляване на непоследователността в теорията на Юнг, ще се опитаме да въведем известна систематичност като внесем ново разбиране по отношение на архетиповото многообразие, чрез две основни понятия: *природен архетип* и *културен архетип*.

– Под „**природен архетип**“ следва да се разбира: *формата на инстинкта, примордиалният (символен) образ, който произлиза от него или чистата неизкривена от Разума природа.*

– Под „**културен архетип**“ следва да се разбира: *архетиповата идея, архетиповата репрезентация, или всичко, до което Разумът се е домогнал и е превърнал в абстрактна (разумна) природа, в крайна сметка – идея (Платон).*

Природният архетип е значение изобщо. Формите, чрез които се определя значението (смыслите), са категории на обществено-историческия опит, непосредствено свързани с езика. Той от своя страна се основава на примордиални образи, датиращи от времната, когато съзнанието все още не е мислело, а само е имитирало и репродуцирало. Всъщност природният архетип е онзи обективен принцип, по който се осъществява изоморфност между несъзнаваната психика и законите на природата. Примери могат да се намерят

³ Фройд, З. Отвъд принципа на удоволствието. С., 1992.

в скалните рисунки по стените на древните пещери, в глинените фигурки от праисторическите епохи, в многобройните мандали, символката на съновиденията, фантазиите и шизофренните психози.

Ако се вгледаме в голямата картина на природата, ще забележим как еволюцията следва една основна линия. По своя път тя се придържа към едни и същи образци – *логосни форми*. Този процес започва от **Great Singularity**, внася симетрия в минералния свят, допуска известна свобода в растителното и животинското царство, която достига своя апогей в субекта на Универсума. Макар че присъщата способност за самоорганизиране не е предрешена, на всяко ниво еволюцията следва моделите на един от четирите *хаотични атрактора** (точков, цикличен, тороиден и странен) и итерациите (повторенията) на *фракталите*** . Те създават Космос от хаоса.

Културният архетип е *смисъл* изобщо. За разлика от значението, смисълът не принадлежи на природата, а е откритие на вечно търсещия дух. Според Фреге смислите са посредник между предметите и представите⁴. В случая трябва да подчертаем, че културните архетипове не са лични, а *колективни смисли*, т.е. универсални идеи, които имат за основа примордиалните образи, от които произлизат. Културните архетипове са организатори на индивидуалния психичен опит и в този аспект представляват родови форми на мисленето. Всичко архетипово, което достигне до съзнанието, е само субективен вариант или феномен (Кант) на първообраза, който разумът възприема и при възприемането претворява, влага личен смисъл.

Културните архетипове са производни на природните архетипове. На всеки примордиален образ вероятно съответства огледална идея, която е продукт на Разума в опита му да *о-смили* природната даденост. Ето една илюстрация: веднъж в годината, на остров Рождество в Индийския океан, женските червени крабове

* **атрактор** (от англ. attract – притеглям) е област в пространството на възможните състояния, пр. *електронният облак*.

** **фрактал** (от лат. fractus – съставен от фрагменти) структура, съставена от части, които в известен смисъл са подобни на цялото.

⁴ **Фреге, Г.** За смисъла и значението. – В: *Философски алтернативи* № 3, 1996.

изпълняват своя ритуален танц за хвърляне на хайвера, който започва с появата на луната и завършва с първите лъчи на изгрева. През същата нощ местното население организира карнавал на плодородието и отправя молитви за изобилие към висшите сили. Така *божественото се явява метафора на идеализираното архетипно поведение, а митът – негово художествено инсцениране*. По аналогичен начин – от примордиалния образ на великата богиня Майка (Кибела или Магна Матер) като олицетворение на неудържимата религиозна сексуалност, произлиза култът към Диана Ефеска, който християнството векове по-късно трансформира в култ към Дева Мария (Е. Данков)⁵. Именно поради това знаменитата „Мона Лиза“, дело на Леонардо, се превърна в символ на западното изобразително изкуство.

Изследването на връзката между иманентните и трансцендентните архетипове хвърля нова светлина върху единството на природа и дух – осъществени в човека. Свързаните генетически природни и културни архетипове образуват „огледална йерархия“, обединяваща в себе си инстинкта и образа. Природните архетипове представят йерархия от значения, а културните архетипове – йерархия от смисли. *Двудеинната йерархия демонстрира метаморфозата на примордиалните образи в универсални идеи и очертава една нова предметност, в която може да се изследва релацията природа – култура*.

Иманентните (природни) и трансцендентните (културни) архетипове играят първостепенна роля за формирането и развитието на личността. Те могат да се разглеждат като съдба, защото са способни да определят смисъла на човешкото битие, ценностната система, половата и професионалната ориентация, взаимоотношенията и пр. Архетипът пробужда в живота емоции, кара човека да ослепее по отношение на реалността и може да парализира напълно неговата воля, когато го обсеби. Това обладаване се проявява най-вече по време на личностна криза, когато сферата на Аз-а се отличава с особена ранимост. Изобщо архетиповете са комплекси от преживявания, чиято енергия насочва (ръководи) в позитивна или негативна посока нашето съществуване.

⁵ Данков, Е. *Онтология на душата*. – В: *Първооснови на аналитичната психология*. В. Търново, 2002.